

Leksičke osobitosti Martićevih *Zapamćenja*

————— Marijana Galić —————

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/m3v76t57zy>

Izvorni znanstveni rad

Rukopis prihvaćen za tisak: 1. prosinca 2022.

Sažetak

U radu se proučavaju leksičke osobitosti iz *Zapamćenja* fra Grge Martića. *Zapamćenja* su rezultat privatnih Martićevih kazivanja profesoru dubrovačke Gimnazije Janku Kohariću u kolovozu 1901. godine. U tim se memoarima stvorio osebujan leksik već proslavljenoga pisca koji nije mogao biti lišen posuđenica. Prilike u kojima se nalazio i kojima je bio okružen rezultirale su stvaranjem čitavog rječnika stranih riječi. Tako se, uz domaći leksik, istražuju latinizmi i grecizmi, turcizmi, rusizmi, romanizmi, germanizmi, hungarizmi te anglizmi. Pozornost se obratila i na frazeme koji su odlika funkcionalnoga razgovornog stila.

Ključne riječi: domaći leksik; posuđenice (latinizmi, grecizmi, turcizmi, rusizmi, galicizmi, talijanizmi, germanizmi, hungarizmi, anglizmi); frazemi.

1. Uvod

Fra Grgo Martić¹ (1822. – 1905.) franjevac je iz Bosne Srebrene, književnik, kulturni i prosvjetni djelatnik, ilirac i političar. Život i djelo fra Grge Martića,

¹ Rodio se u Rastovači pokraj Posušja u zapadnoj Hercegovini. Školovao se u Kreševu, a potom i u Požegi, Zagrebu i Stolnom Biogradu u Mađarskoj. Kao franjevački svećenik djelovao je u Kreševu i Osovi te kao župnik u Sarajevu. Naime poznato je da je Martić bio obrazovan čovjek, govorio je latinski, talijanski, francuski, turski, mađarski i njemački jezik. Usp. Milaković (1906: 30). Jako cijenjen od domaćih i stranih vlasti, zastupnik ne samo katolika, nego i muslimana i pravoslavaca, sudionik u medžlisu, ali je usko surađivao i s brojnim konzulima te sultanima i vezirima, o čemu zapravo svjedoče i *Zapamćenja*. Martić je obilježio preporodno razdoblje ili ilirizam u Bosni i Hercegovini surađujući s Ljudevitom Gajem i napose Ivanom Franom Jukićem. Njegovi su stihovi bili nadaleko poznati, danas teško čitljivi i razumljivi. Nazivan je i hrvatskim Homerom, a nerijetko je uspoređivan s Andrijom Kačićem Miošićem i Ivanom Mažuranićem. Da je djelovao u duhu ilirizma, svjedoče njegova *Zapamćenja*, u kojima je spominjao poznate ilirce: tako je jednu epizodu posvetio *Ivanu Frani Jukiću* (Z2); spominje i Mažuranićev spjev *Smrt Smail-age Čengića* (Z2 22); često spominje i biskupa Josipa Jurja Strossmayera (Z2 33); bana Josipa Jelačića (Z2 25)

najplodnijega bosanskohercegovačkog franjevačkog pisca 19. stoljeća, ne mogu se odijeliti, jer je on pisao ono što je živio, proživio i radio. Pisao je i o političkim i kulturnim prilikama u Bosni i Hercegovini u svojim djelima. O tome svjedoče i *Zapamćenja*, odnosno memoari u kojima se iskristalizirao leksik obilježen ne samo domaćim riječima nego i posuđenicama iz drugih jezika. Tu se pronalaze latinizmi i grecizmi, turcizmi, rusizmi, galicizmi, talijanizmi, germanizmi, hungarizmi i anglizmi. Odlika funkcionalnoga razgovornoga stila tih memoara kao diskurzivnih oblika čini i česta uporaba frazema kojima će se također posvetiti pozornost.

Cilj je rada istražiti i analizirati leksički fond u Martićevu djelu *Zapamćenja*. *Zapamćenja* su nastala tako što je profesor dubrovačke Gimnazije Janko Koharić u kolovozu 1901. godine došao u samostan u Kreševu fra Grgi Martiću da zabilježi Martićeve reminiscencije vezane za društvene i političke prilike u to doba u Bosni i Hercegovini. Gjuro Trpinac objavio je djelo 1906. godine, dakle godinu dana nakon Martićeve smrti. Predgovor su napisali Ferdo Šišić i Janko Koharić. Djelo je podijeljeno u pet poglavlja². To je narativno

i biskupa Marijana Šunjića koji se s fra Martinom Nedićem izdao knjigu *Od zahvalna Radovana*, u kojoj se pronalaze *Jelačkinje* (pjesme) (Z2 33).

² Dr. Ferdo Šišić u predgovoru kaže: „Napokon razdijelio sam čitav materijal na pet glava radi lakšega pregleda i lektire.“ Ta su poglavlja:

Glava prva: Dokinuće jenjičerskoga odžaka (u junu 1826.). – Nešto o Jenjičerima uopće, a napose u Bosni. – Carski veziri u Bosni: Mehmed paša Kukavica (1751. 1755. i 1757.-1760.) i Ali Dželaluddin paša (1819.-1822.). – Buna Husein kapetana Gradaševića (1831.-1832.). – Kara Mahmudi Hamdi paša (1832.). – Mehmedi Salihi Vedžih paša (1835.-1840.). – Čenkel zade Mehmedi Tahir paša (1846.-1850.)

Glava druga: Omer paša (1850.-1852.): boj kod Vranduka; neprilike fra Grgine s ustašama; Kavazbaša Ibrahim; katastrofa Ali paše Stočevića, njegov značaj i važnost po Hercegovinu; poraz tuzlanskoga paše i sudbina liječnika Gustava Gaala; Omer paša i ban Jelačić; počeci Omer paše; propast fra Jukića; austrijski konzul Atanacković i njegov spor s Omer pašom. Glava treća: Huršid Mehmed paša (1853.-1856.); dokinuće harača i uvođenje vojnice. – Topal Šerif Osman paša (1860.-1869.); odnošaj prema Srbima: Stevo Petranović, otac Teofil, Vaso Pelagić, Gavro Vučković; odnošaj njegov s manastirom u Kreševu; gradnja ceste u Hercegovinu; ponovni mu odnošaj sa Srbima; Serafin Perović i jeromonah Leontije; bijeg osmorice klerika franjevačkih iz Mostara u Srbiju; Ivan Musić i Bajo Božić; Osman paša i fra Grga Martić; odlazak Osman paše, njegova karakteristika; Dževdet efendija i fra Grga; fra Grga i škola sarajevska.

Glava četvrta: Safvet paša (1869.-1870.) i Akif Mehmed paša (1870.); pitanje o kršćanskom zvonjenju i Haidar efendija; Asim Mustafa paša (1872.-1873.); Derviš Ibrahim paša Lopčali (1874.-1875.); hercegovačka buna; Mazhar paša (1878.); pred okupaciju i uloga fra Grge u to vrijeme.ž

Peto poglavlje: Okupacija, prelaz austrijske vojske preko Save i pokolj kod Maglaja (7. aug.); dalje napredovanje do Sarajeva; boj kod Sarajeva i predaja grada; prvo uredjenje

štivo, odnosno riječ je o osobnim reminiscencijama zasićenim zastarjelicama, regionalizmima i napose stranim riječima koje su prodrle u jezik zbog ondašnjih društveno-političkih prilika, ali i zbog obrazovanosti samoga autora. Na kraju djela, kao da se ispričava, navodi da je djelo pisano *prostim jezikom*:

„Na koncu konca imam primjetiti, da sam ovo mom brzopiscu onako oblimice, prostim jezikom, bez obzira na gramatikalnu i sintaktičnu opravu kazivao, a kazivao sam stvari, koje sam zapamtio, ili, kako sam čujavao, onako sam i ja ispričao. Medjutim, ako bi se štiocem neke mane – što mora i biti, jer ništa savršena nije – pokazale, osobito pako, ako su koji bili moji suvremenici od književnika, koji su prigode naše bilježiti mogli, neka me poprave u mom pomanjkanju, jer za istinitost svega, što sam od vjerodostojnijih ljudi i svjetine čujavao, ne mogu jamčiti.“

2. Leksik

Polovicom 19. stoljeća društveno-političke prilike u Bosni i Hercegovini nisu bile povoljne te je bilo teško realizirati književna i kulturna ostvarenja. Situacija je u Bosni i Hercegovini bila složena i zbog vjerskih, nacionalnih, ali i političkih razlika/razloga. Ipak, Martićeva pojava iskusnoga književnika, proslavljenog pisca, kulturnog i prosvjetnog djelatnika te poliglota i političara dala mu je za pravo (uključujući okolnosti i političke prilike) da u *Zapamćenjima*³ koristi leksik prilagođen vremenu i prilikama od sredine 19. i početka 20. stoljeća. „Na samome početku austro-ugarske okupacije hrvatski je jezik, latinično pismo i morfonološki pravopis i slovopis po uzoru na onaj zagrebačke filološke škole u Bosni i Hercegovini postao službenim.“ (Baković i Grčević, 2018: 8) Velik dio franjevac širio je ilirske ideje hrvatskoga narodnog preporoda u Bosni i Hercegovini, a Martić je, kako navodi Brozović, „u mladosti bio vatren ilirac“ (Brozović, 1972: 50) te je postao jedan od vodećih iliraca franjevac Bosne Srebrene prateći načela zagrebačke filo-

i uloga fra Grge kod toga; Hadži Lojo; Filipovićeve kazne; bosanska deputacija u Beču i Budimpešti.

³ Dr. Janko Koharić o *Zapamćenjima* kaže: „Djelo ovo u mnogom je pogledu vanredno zanimljivo; pokazat će, da je u pjesnika 'Osvetnika' pripovjedalačka žica takova, te je vječna šteta, što je zanemarivao prozu kraj zvonkih svojih stihova; s jezične strane otkrit će nam mnogo još ljepotu izraza i stila čisto narodnoga, na čemu u književnosti toliko oskudjevamo; al od zamašaja najvećega bit će kao djelo povjesničko, kao ispričana historija važnoga onog razdoblja bosanske povijesti, kad u orijentalnu, konzervativnu, turciziranu Bosnu i Hercegovinu, kroz širom rastvorena vrata navre ono moderni svijet XIX. stoljeća.“ (Milaković 1906: 86-87)

loške škole. Ipak, djelo je tiskano početkom 20. stoljeća te su mijene u jeziku evidentne u odnosu na njegove prethodne rukopise.

Martić u jednom trenutku nije bio samo vodeća ličnost bosanskohercegovačkih franjevac nego i kulturna, prosvjetna, ali i politička figura Bosne i Hercegovine u 19. stoljeću. „Kod Hrvata prvi sloj intelektualaca isključivo je iz reda franjevac.” (Kuna, 1983: 10) Franjevci su u to vrijeme bili vrlo obrazovani, a školovali su se, osim u Hrvatskoj, i u Italiji i Mađarskoj. Kada se govori o *Zapamćenjima*, Martić se služi ijekavicom poput: *dvije*⁴ (Z1 3); *lijepo* (Z1 3); *vrijeme* (Z1 13) i ne koristi dvoslovno *ie* kao u ranijim djelima, a tek se rijetko služi ikavskim elementima: to je on *izio!* (izjeo, pojeo) (Z2 32); koja je preko sto godina *živila* (živjela) (Z3 62) ili što su sve *pretrpili* (pretrpjeli) (Z5 106) ili ekavicom: *doneo* (donio) od Osman-paše pismo (Z3 62).

Martić je *Zapamćenja* pisao i u duhu domaćega leksika. U radu ćemo navesti primjere prostorne i vremenske raslojenosti leksika. U *Zapamćenjima* nalazimo s današnjeg aspekta arhaizme. To su riječi koje pripadaju pasivnom leksiku, a „nestale su iz jezika zbog unutarjezičnih razloga, zbog mijena u jezičnom sustavu” (Petrović, 2005: 188). Osim arhaizama, zabilježili smo i regionalizme, odnosno lokalizme koji svjedoče o prostornoj raslojenosti leksika. Primjeri su:

Imenice su: *sprotimba*⁵ (suprotnost) (Z1 3); *Arnaut* (Albanac) (Z1 4); *zavada* (svađa) (Z1 8); *prešna* (žurba) (Z1 10); *sedlo* (sjedalo) (Z1 11); *globa* (novčana

⁴ Potrebno je napomenuti da se u zagradi iza svake riječi nalazi kratica Z (*Zapamćenja*), broj poglavlja uz kraticu (pet je poglavlja) i broj stranice na kojoj se određena riječ ili što drugo nalazi.

⁵ Riječi koje su obrađene u radu konzultirane su prema rječnicima: Akademijin Rječnik, 1880. – 1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 1-97. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti; Anić, Vladimir, 2004. *Veliki rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi Liber; Antica Menac, Željka Fink Arsovski, Radomir Venturin, 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak; Gluhak, Alemko, 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec; *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2002. Zagreb: Novi Liber; Ladan, Tomislav, 2009. *Život riječi*. Zagreb: Novela Media; Mažuranić, Vladimir, 1975. *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*. Zagreb: Pretisak, Informator; Ranko Matasović, Tijmen Pronk, Dubravka Ivšić, Dunja Brozović Rončević, 2016. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, 1. svezak A – Nj. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje; Skok, Petar, 1971. – 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU; Šetka, Jeronim, 1940. *Hrvatski kršćanski termini grčkoga porijekla*. Šibenik; Šetka, Jeronim, 1976. *Hrvatska kršćanska terminologija*. Split: Reprint; Šime, Anić, Nikola, Klaić, Želimir, Domović, 2001. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: SANI-PLUS; Škaljić, Abdulah, 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost. Treba naglasiti da je leksički fond *Zapamćenja* opsežan da bi se za svaku riječ navodio pojeđini rječnik, stoga se ovdje navode konzultirani rječnici.

kazna) (Z1 12, Z5 96); *klada* (drvo) (Z1 12, Z5 113); *četa* (odred) (Z1 14); *buna* (pobuna) (Z1 14); *vojvoda* (velikaš, vojnički starješina) (Z2 21); *knez*, *knjaz*, *kne-ginja* (vladar) (Z2 21; Z3 44, Z3 58; Z3 44); *čest* (čast) (Z2 25); *cvekla* (cikla) (Z2 29); *baština* (imanje) (Z2 38); *vojnica* (dužnost ratovanja) (Z3 42); *klanac* (brijeg) (Z3 48); *jaganjac* (janje) (Z3 50); *kmet* (neslobodan seljak) (Z3 66); *dvor*, *dvorac* (velika kuća velikaša) (Z3 73); *vladika* (naslov u pravoslavnim crkva-ma) (Z5 113); *besjeda* (riječ, govor) (Z5 115); *velmoža* (velikaš) (Z5 117); *Spljet* (Split) (Z2 33, Z5 117); *Pulj* (Pula) (Z5 117); *Imocki* (Z4 87), *dne* (A. množ. *dneve* (dan) (Z4 83); *kap* (moždani udar) (Z4 86).

Glagoli su: *vrnuti* (okrenuti) (Z1 6); *nanići* (naići) (Z1 11); *kiljati* (rezati) (Z2 16); *banuti* (doći) (Z2 17); *unići* (ući) (Z2 30); *more* (gl. 3. l. jd. od moći (može) (Z2 32); *obiknuti* (naviknuti) (Z2 33); *ufatiti* (uhvatiti) (Z3 61); *žvižditi* (zvižda-ti) (Z3 75); *šenuti* (poludjeti) (Z4 79); *budalakati* (poludjeti) (Z4 79).

Pridjevi: *bolan* (uz imenicu, kao rođo, prijatelju) (Z1 9); *gizdav* (dotjeran) (Z1 11); *uzapćen* (uhićen) (Z2 32); *srećno* (sretno) (Z2 33).

Zamjenice: *niko* (nitko) (Z2 25); *nikakove* (G. mn. nikakovih (nikakv) (Z3 54); *nešta* (nešto) (Z5 114).

Prilozi: *tude* (tu) (Z1 7, 16); *vazda* (uvijek) (Z1 8); *sjutradan* (sutra) (Z2 29); *nude* (kao nu, međutim, ali) (Z2 38); *ujedared* (odjednom) (Z3 53); *potlje* (poslije) (Z5 96);

Veznici: *medjuto* (međutim) (Z1 7); *kano* (kao) (Z1 11); *jerbo* (jer) (Z1 12); *šta* (što) (Z2 32); *iliti* (ili) (Z4 80).

Pronalazi se i hibridnost u Martićevu leksiku, naprimjer *stražmeštar* (Z5 106) (*prasl.* stroža i *lat.* meštar), a to je dočasnički čin u austrougarskoj vojsci.

Što se tiče toponima, Martić koristi arhaični oblik poput *Mačedonija* (Z1 4) za današnje Makedonija, *Spljet* (Šimunović, 1982: 215) (Z2 33, Z5 117) za današnje Split, *Pulj* za današnje Pula (Z5 117) te *Imocki* za današnje Imotski (Z4 87), a pronalazi se i etnonim *Magjar* (Z1 13), gdje za fonem /ʃ/ na ovome mjestu koristi dvoslovno *gj*.

I kontaktni sinonimi obilježili su Martićev leksički fond: jesu li se nešto malo *pobili*, čini mi se *potukli se* nešto kod Peći (Z1 6); protestira na *kapiji* (*por-ti*) sultanovoj (Z1 8); vezir imao je jedan *buljuk* iliti *bataljun* prostih Arnauta (Z1 8); i eto ti moga *topala*, a to je *šantavca* u jednu nogu (Z2 19); Svojim značajem *čedan*, a *dobar* i *pošten* (Z3 41); A ti imaš *kola*? Sjedi sa mnom u *karuce* (Z3 68); *skinu* s njega *bukagije* (*negve*) (Z3 69); s onim begom, ono bio tobože *šenuo* pameću, i cijeloga puta do Busovače opet je *budalakao* (Z4 79). Martić je,

kao Ivan Frano Jukić i Matija Mažuranić, neke posuđenice i poslovice objašnjavao u zagradi poput navedenih sinonima.

Uspostavljanje odnosa u jezičnoj organizaciji odaje neutralan ton, gotovo stilski neobilježen u razgovornoj, odnosno usmenoj reminiscenciji, opisujući povijesna zbivanja. Izostavljanje enklitika u njegovu iskazu ukazuju na ekonomičnost u jezičnoj organizaciji, na tzv. krnji perfekt, ali pronalazi se i inverzija, odnosno obrnuti red riječi.

Tu sjedile poglavice bosanske (Z1 3); Nestalo onoga Kukavice, u tom malo i Abdurrahman smirio Bosnu (Z1 5); Pozvala ona iz Bosne neke poglavice, kapetane i begove na veliko vijeće u Carigrad (Z1 5); Proponirao on tu četrdeset punata (Z2 32); Srećno su operirali doktori i izvadili mu kamen iz mjehura (Z2 33) itd.

3. Posuđenice

Leksik Martićevih *Zapamćenja* obilježen je i riječima stranoga podrijetla. Najveći sloj dolazi iz klasičnih jezika, odnosno latinskoga i grčkog, ali i turskog jezika. Zbog frekventnosti, posvetit će im se prvenstvo analize. U Martićevu leksiku pronalazi se i sloj rusizama, kao i romanizmi (galicizmi, talijanizmi), germanizmi, hungarizmi i anglizmi.

3.1. Posuđenice iz klasičnih jezika (latinizmi i grecizmi)

Nije slučajno da se Martić najviše služio latinskim, ali i grčkim riječima. Franjevci su bili obrazovani ljudi, a latinski su i grčki jezik jezici Crkve. Te se posuđenice ponašaju uvelike kao usvojenice, odnosno internacionalizmi. „Latinski je, osim što je bio službeni jezik Crkve, uz grčki bio i jezik znanosti, književnosti i diplomacije, pa nije ni čudno da su se iz njih ili njihovim posredstvom posuđivala sva tri hrvatska narječja.“ (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2006: 208) Tako je i Martić koristio velik broj internacionalizama u svojem govoru, a možemo ih podijeliti na: nazive vjerskih redova, službi i zvanja, plemićke titule i staleže, vojnu terminologiju, dokumente i administraciju, obrazovanje i kulturu, novac, medicinsku terminologiju, zanimanja, ustanke i pobunjenike, odjeću i ostale termine te izreke, poslovice i pjesme.

3.1.1. Nazivi vjerskih redova, službi i zvanja

biskup (grč. visoki dostojanstvenik u Katoličkoj i Evangeličkoj crkvi) (Z1 7); *pop* (grč. pravoslavni svećenik) (Z1 10); *mitropolit* (grč. pravoslavni biskup) (Z1 10); *fratar* (lat. kat. svećenik franjevac) (Z2 16); *prota* (grč. pravoslavni svećenik) (Z2 36); *parok* (grč. kao župnik) (Z3 43); *provincijal* (lat. kat. starješina

nad nekoliko samostana) (Z3 43); *kaludjer* (grč. redovnik) (Z3 44); *arhimandrit* (grč. pravoslavni najviši kaluđerski čin) (Z3 45); *iguman* (grč. pravoslavni poglavar manastira) (Z3 51); *jeromonah* (grč. pravoslavni kaluđer u svećeničkoj službi) (Z3 51); *monah* (grč. redovnik) (Z3 53); *patrijarh* (grč. poglavar pravoslavne crkve) (Z3 53); *klerik* (grč. kat. svećenik) (Z3 54); *jezuitizam* (lat. način djelovanja jezuita, Isusovačkog reda) (Z3 54); *kanonik* (lat. kaptolski svećenik) (Z3 58); *papa* (grč. poglavar Katoličke crkve) (Z3 77); *superior* (lat. najviši kat. redovnički poglavar) (Z3 78); *kardinal* (lat. visoki dostojanstvenik Katoličke crkve) (Z5 114).

3.1.2. *Plemićke titule i staleži*

car (lat. cesar – najviši vladarski naslov u nekim državama) (Z1 6); *princ* (lat. kraljev sin) (Z1 7); *ekscelencija* (lat. počasna titula u diplomatskoj komunikaciji) (Z3 68); *grof* (grč. plemić) (Z5 96).

3.1.3. *Vojna terminologija*

komanda (lat. zapovijed) (Z1 2, Z2 37); *kapetan* (lat. zapovjednik) (Z1 4); *reforma* (lat. obnova) (Z1 5); *dekoracija* (lat. odlikovanje) (Z2 36); *orden* (lat. odličje) (Z2 36); *strategija* (grč. ratna vještina) (Z3 48); *regimenta* (lat. pukovnija) (Z3 50, Z4 94); *major* (lat. zapovjednik bataljuna) (Z3 52, Z4 92); *manevar* (lat. pokret vojne jedinice na ratnom zadatku) (Z3 53); *militaran* (lat. prid. od *militaris* vojnik) (Z4 85); *generalissimus* (lat. general) (Z4 85); *municija* (lat. streljivo) (Z5 97); *ađutant* (lat. pratitelj višeg časnika) (Z5 103); *divizija* (lat. združena vojna jedinica) (Z5 107).

3.1.4. *Dokumenti i administracija*

notiran (prid. lat. *notarius* bilježiti) (Z1 8); *ortografija* (grč. pravopis) (Z1 10); *atestat* (lat. svjedodžba) (Z2 25, Z4 82); *dekret* (lat. pismena odluka) (Z2 32); *administratura* (lat. pisarska služba) (Z3 42); *deciziva* (lat. pravna odluka) (Z3 50); *katastar* (lat. zemljišna evidencija) (Z3 60); *manuskript* (lat. rukopis (stari)) (Z3 69); *traktati* (lat. međunarodni ugovor) (Z4 88); *konsignirano* (prid. lat. *konsignirati* zapečaćen) (Z4 88); *telegram* (grč. brzojav) (Z4 89); *diktirati* (lat. govoriti tekst koji se zapisuje) (Z5 104); *telegraf* (grč. brzojav) (Z5 106); *justifikacija* (lat. smaknuće) (Z5 107); *akt* (lat. dokument) (Z5 109).

3.1.5. *Obrazovanje i kultura*

suplent (lat. nastavnički pripravnik) (Z2 23); *univerza* (lat. sveučilište) (Z2 24); *biblioteka* (grč. knjižnica) (Z2 24) *pinakoteka* (grč. zbirka slika) (Z2 24); *di-*

cionarčić (umanjenica od lat. *dictionary*, rječnik) (Z2 28); *literatura* (lat. književnost) (Z2 30); *diploma* (grč. svjedodžba) (Z2 35); *muzika* (grč. glazba) (Z3 50); *custos* (lat. čuvar) (Z3 63); *muzikant* (grč. glazbenik) (Z3 75); *historija* (grč. povijest) (Z3 76); *institut* (lat. odgojni ili znanstveni zavod) (Z3 77).

3.1.6. *Novac*

dukat (lat. zlatni novac) (Z1 12); *groš* (lat. srebrni novac) (Z2 21, Z3 71); *drahma* (grč. starogrčki srebrni novac) (Z2 21); *aspra* (grč. sitan srebren novac u Osmanskom Carstvu) (Z2 24); *lira* (grč. talijanski novac) (Z3 42).

3.1.7. *Medicinska terminologija*

amnestija (grč. zaborav) (Z1 7, Z5 118); *kolera* (grč. crijevna infekcija) (Z1 13); *secirati* (lat. gl. rezati) (Z1 13); *balzamirati* (grč. gl. sačuvati mrtvo tijelo od raspadanja) (Z1 13); *cirkumcizija* (lat. obrezanje) (Z2 23); *amputirati* (lat. gl. odsjeći) (Z2 38); *doktor* (lat. liječnik) (Z3 74); *gangrena* (grč. odumiranje organa) (Z5 118).

3.1.8. *Zanimanja*

referent (lat. izvjestitelj) (Z2 15); *kancelar* (lat. niži sudski činovnik) (Z2 29); *agitator* (lat. onaj koji se revno zauzima za neku osobu ili ideju) (Z3 44); *inženir* (lat. pripadnik inženjerije, vojske koja se bavi građevinskim poslovima) (Z3 48); *komisija* (lat. povjerenstvo) (Z3 48); *konzul* (lat. *dipl.* predstavnik) (Z3 55); *finansijer* (lat. ulagač novca) (Z3 62); *agent* (lat. predstavnik ili zastupnik) (Z3 64, Z4 87); *komesar* (lat. povjerenik) (Z4 82); *meštar* (lat. majstor) (Z4 83); *auditor* (lat. onaj koji sluša, ali i upravitelj) (Z5 107); *inspektor* (lat. nadglednik) (Z5 113).

3.1.9. *Ustanci i pobunjenici*

protestirati (lat. gl. svjedočiti) (Z1 8); *insurekcije* (lat. ustanak) (Z1 9); *revolucionarac* (lat. koji je sudjeluje u temeljnim promjenama) (Z3 44); *protest* (lat. prigovor) (Z4 88).

3.1.10. *Odjeća*

uniforma (lat. odjeća koja označava pripadnost određenom zanimanju) (Z2 17); *mantija* (grč. svećenička haljina) (Z3 68).

3.1.11. *Ostalo*

filijala (lat. poduzeće) (Z1 2); *privilegija* (lat. povlastica) (Z1 2); *punkt* (točka) (Z1 7); *salve* (lat. pozdrav) (Z2 15); *sekvestriran* (*prid.* od lat. sekvestracija prinudna uprava) (Z2 20); *fantazija* (grč. stvaralačka mašta) (Z2 22); *familija*

(lat. obitelj) (Z2 22); *furiya* (lat. svadljiva žena) (Z2 24); *kasa* (lat. blagajna) (Z2 26); *konzulat* (lat. predstavništvo jedne države u drugoj) (Z2 27); *konfidencijalan* (prid. od lat. konfidencija povjerljiv razgovor) (Z2 27); *kompromitovati* (lat. gl. stisnuti, držati) (Z2 28); *insinuacija* (lat. neizravno pripisivanje riječi) (Z2 31); *proponirati* (lat. izložiti, predlagati) (Z2 32); *argument* (lat. dokaz) (Z2 32); *interes* (lat. zanimanje) (Z2 34, Z3 45); *lansijer* (lat. dokument) (Z2 34); *eksistirati* (lat. gl. postojati) (Z2 35); *infacinirati* (lat. gl. začarati) (Z2 38); *relegirati* (lat. gl. izagnati) (Z2 40); *financije* (lat. novčano gospodarstvo) (Z3 42); *intervencija* (lat. miješanje u proces) (Z3 43); *designiran* (prid. od lat. designacija predodređen) (Z3 43); *konfiscirati* (lat. gl. oduzimati za državnu blagajnu) (Z3 43); *protekcija* (lat. posebna prednost) (Z3 44); *gimnastika* (grč. vježbanje) (Z3 44); *kazamat* (grč. tamnica) (Z3 45); *kongres* (lat. sastanak većeg broja stručnjaka) (Z3 45); *konstituirati* (lat. gl. uspostaviti) (Z3 45); *kuriya* (lat. velika kuća) (Z3 45); *propagirati* (lat. gl. širiti ideje) (Z3 46); *vapor* (lat. brod) (Z3 46); *komunikacija* (lat. općenje) (Z3 47); *peticija* (lat. zahtjev) (Z3 48); *salama* (lat. suhomesnati proizvod) (Z3 50); *drom* (grč. utrka) (Z3 54); *konferencija* (lat. vijećanje) (Z3 54); *deputacija* (lat. delegacija, zastupništvo države) (Z3 58); *inspirator* (lat. poticatelj) (Z3 61); *emigrant* (lat. iseljenik) (Z3 64, Z4 88); *hiljada* (grč. tisuća) (Z3 65); *instrument* (lat. oruđe za rad) (Z3 65); *mandat* (lat. ovlaštenje dato komu da može zastupati koga) (Z3 67, Z4 83); *proces* (lat. tok razvitka čega) (Z3 68); *rezidencija* (lat. mjesto boravka vladara) (Z3 69); *referirati* (lat. gl. izvijestiti) (Z3 71); *anonimus* (grč. prid. nepoznat) (Z3 75); *dogmati* (grč. nauk) (Z3 78); *egzekucija* (lat. provedba smrtne presude) (Z4 79); *kuriozno* (lat. prid. osobit) (Z4 82); *rekompenciacija* (lat. nadoknaditi što) (Z4 85); *intolerantan* (lat. nestrpljiv) (Z4 89); *asil* (grč. utočište) (Z4 91); *orijent* (lat. istok) (Z4 91); *samar* (grč. drveno sedlo) (Z4 92); *monumenat* (lat. spomenik) (Z5 96); *magistrat* (lat. gradska vijećnica) (Z5 102); *rival* (lat. suparnik) (Z5 106); *konferirati* (lat. gl. obavještavati o problemu) (Z5 107); *inkognito* (lat. tajno) (Z5 110); *revizija* (lat. pregled rada) (Z5 114); *orma* (lat. konjska oprema) (Z5 114); *penzija* (lat. mirovina) (Z5 118).

3.1.12. Izreke, poslovice i pjesme na latinskome

Nota bene! (Dobro upamti!; Ne zaboravi!) (Z2 26, Z4 86); *Deus tibi sit exillator* (Bog će ti pomoći) (Z2 30); *De orthographia linguarum* (djelo biskupa Marijana Šunjića) (Z2 33); *Victus praebeo manus* (Došao mi je dati ruke) (Z2 34); *Unicus casus* (Jedini slučaj) (Z2 35); *Tempora mutantur* (Vremena se mijenjaju) (Z3 53); *Te Deum* (zahvalna pjesma, Tebe Boga hvalimo) (Z5 102).

„Ergo Demetrium perpetuus sopor urget,
Cui pudor et justitiae soror incorrupta fides,
Undaque veritas, quando unquam inveniat parem.“ (motto rimskog pjesnika Horacija) (Z2 38).

3.2. Turcizmi

Leksik Martićevih *Zapamćenja* obilježen je riječima iz turskoga jezika, odnosno orijentalizmima, jer najveći sloj dolazi iz arapskoga i perzijskog jezika. Ipak, te su riječi u Martićev leksik ušle preko turskoga jezika, stoga će se i nazivati turcizmi. Turcizmi se zbog frekventnosti u *Zapamćenjima* mogu samostalno analizirati i promatrati. Tu se dakle „može govoriti o prevlasti turcizama nad leksikom drugoga podrijetla“ (Lukenda, 2001: 181), osim klasičnih jezika. Martić svoj tekst nije mogao lišiti turcizama jer su političke prilike u kojima je živio nalagale da upotrebljava nazive (ne) vjernika, bogomolja i vjerskih službi, plemićke titule i staleže, vojnu terminologiju, administrativna zvanja i kancelarije, zanimanja, oružje, kazne, nasilje, trgovine, skladišta, prenoćišta, zemljišne posjede i ulice, nepravdu i nasilje, odjeću, novac i druge izraze orijentalnoga podrijetla koje su formirale Martićeve memoare *Zapamćenja*. „Ponekad se riječ ne preuzima iz jezika davaoca izravno, već putem posrednika.“ (Filipović, 1986: 24), kao što je slučaj s turskim jezikom. Prvi turcizmi na području Bosne i Hercegovine orijentalne su titule koje se pojavljuju u srednjovjekovnim bosanskim i humskim ispravama, i to kod humskih vladara, vojvode Sandalja i hercega Stjepana Kosače, koji su zbog političkih razloga ušli u administrativni leksik. To su: *amir* (*emir*), *beg*, *sultan* i *vezir* (usp. Galić, 2020: 183). Nakon pada Bosne 1463. i Hercegovine 1482. godine, odnosno nakon prodora Turaka, u hrvatski jezik na široka vrata ulaze turcizmi, iako nailaze na nesrodan slavenski jezik. Turcizmi koji su bili aktivni leksik i u Martićevo vrijeme, a neki su postali i dio hrvatskoga standardnog jezika, navest će se prema gore istaknutim značenjskim poljima:

3.2.1. Nazivi (ne)vjernika, bogomolja, vjerskih službi

darul-harb i *darul-džihat* (oni koji vjeruju i oni koji ne vjeruju u Muhameda) (Z1 2); *derviš* (redovnik) (Z1 1); *džamija* (muslimanska bogomolja) (Z3 59); *efendija* (učeni gospodin) (Z1 8); *hodža* (muslimanski svećenik) (Z2 26); *muftija* (vjerski pravnik) (Z4 80); *šejh-ul-islam* (vrhovni poglavar muslimanske zajednice) (Z1 8).

3.2.2. *Plemićke titule i staleži*

aga (zapovjednik, niži plemić) (Z1 6)⁶; *beg* (plemić, titula iz poštovanja) (Z1 9, 10, 11); *ćehaja*, *ćeha* (vezirov namjesnik) (Z1 12); *paša* (visoki dostojanstvenik) (Z1 3); *spahija* (bogat, imućan posjednik) (Z2 15); *sultan* (naslov osmanskih vladara) (Z1 1); *vezir* (najviša titula u Osmanskom Carstvu) (Z1 6).

3.2.3. *Vojna terminologija*

alajbeg (zapovjednik spahija u sandžaku) (Z3 51); *barjaktar* (zastavnik) (Z2 17); *bašibozuk* (naoružane grupe vojnika spremne za pljačku) (Z4 86); *bimbaša* (zapovjednik) (Z3 52); *čajuš* (niži zapovjednik) (Z2 30); *čorbadžija* (starješina janjičarske čete) (Z1 2); *hodžak* (posada koja je čuvala sultanovu vlast) (Z1 1); *juzbaša* (zapovjednik) (Z2 30); *kavaz* (strijelac) (Z2 38); (misirski) *kedif* (titula bivšeg egipatskog valiije) (Z3 43); *krkbin kolaga* (kapetan, krilnik janjičarske vojske) (Z1 2); *muhafiz* (zapovjednik) (Z3 41); *mušir* (zapovjednik) (Z4 85); *nizam* (redovna vojska) (Z3 84); *odobaša* (zapovjednik) (Z1 2).

3.2.4. *Administrativna zvanja i kancelarije*

ćatip (pisar) (Z3 68); *ćitap* (knjiga koja sadrži vjerska učenja) (Z3 68); *ferman* (sultanova naredba) (Z3 74); *mazbata* (zapisnik) (Z2 20); *medžlis* (vijeće) (Z4 84).

3.2.5. *Zanimanja*

čobančad (zbirna imenica, pastiri) (Z3 49); *dragoman* (prevoditelj pri stranim diplomatskim predstavništvima u Turskoj) (Z2 17, 36); *haračlija* (poreznik) (Z2 29); *kadija* (sudac) (Z1 12, Z2 24); *kujundžija* (zlatar) (Z1 5); *sahadžija* (urar) (Z3 60); *topdžija* (tobdžija, topnik) (Z1 3); *zaptija* (policajac) (Z2 25).

3.2.6. *Oružje*

arbija (šipka od drveta za puške) (Z2 39); *arsenal* (skladište streljiva) (Z5 114); *barut* (zapaljiva tvar) (Z2 17); *sablja* (hladno oružje) (Z3 56)

3.2.7. *Kazne*

bukagije (okovi) (Z3 69); *kandžija* (bič) (Z2 39); *sindžir* (lanac) (Z2 23)

3.2.8. *Nasilje*

gungula (buka, vika) (Z3 70); *hršum* (vikanje) (Z1 12); *jagma* (pljačka, navala) (Z3 77); *zulum* (nasilje) (Z1 9)

⁶ Zbog frekventnosti ovih titula, napose paše, navest će se samo broj prve stranice gdje se koja titula spominje.

3.2.9. Trgovine, skladišta, prenoćišta

dućan (trgovina) (Z3 61); *hambar* (skladište) (Z3 64); *han* (prenoćište) (Z2 48, 49); *konak* (prenoćište) (Z3 61).

3.2.10. Zemljišni posjedi i ulice

avlija (dvorište) (Z2 34); *čaršija* (trg) (Z3 61); *čifluk* (feudalni posjed) (Z1 14); *mahala* (gradska četvrt) (Z3 47); *sandžak* (pokrajina) (Z1 9, 13); *sokak* (ulica) (Z2 34).

3.2.11. Odjeća

čalma (povez od platna preko kape) (Z1 6); *ćebe* (vuneni pokrivač) (Z3 55); *dolama* (vrsta nošnje) (Z3 74); *papuča* (obuća) (Z3 74); *saruka* (ono što se ovije, čalma, turban) (Z3 76); *turban* (ono što se ovije, čalma, saruka) (Z3 74).

3.2.12. Novac

bakšiš (dar) (Z3 71); *para* (novac) (Z3 65); *ulefa* (plaća) (Z1 2).

3.2.13. Ostalo

džubre (stajski gnoj) (Z1 12); *sanduk* (kovčeg) (Z1 13); *fitilj* (žižak) (Z1 14); *oroz* (pijetao) (Z2 17); *topal* (šepavac) (Z2 19); *kaur* (nevjernik, kršćanin) (Z2 20); *dud* (dudov svilac) (stablo) (Z2 21); *pirinač* (riža) (Z2 21); *rakija* (alkoholno piće) (Z2 24); *komšija* (susjed) (Z2 26); *haps* (zatvor) (Z2 29); *muktar* (najviši nosilac vlasti u gradu) (Z2 40); *berat* (sultanov dekret) (Z2 40); *gajtan* (pletena vrpca ili izolirana žica) (Z3 42); *vakat* (vrijeme) (Z3 47); *sakat* (bogalj) (Z3 50); *čuturica* (čuturica, plosnata boca) (Z3 50); *torbak* (torba) (Z3 50); *Selam aleikum* (pozdrav) (Z3 57); *teferić* (zabava) (Z3 59); *vala* (riječca za pojačavanje dojma) (Z3 60); *defterdar*, *tefterdar* (ministar financija) (Z3 62, 67); *hamdžija* (vlasnik hana) (Z3 69); *čibuk* (štap za lulu) (Z3 70); *kafa* (kava) (Z3 71); *Peke efendija* (U redu gospodine) (Z3 65); *gjunum* (dušo) (Z3 67); *Pekala* (dobro) (Z3 68); *telal* (glasnik) (Z4 94); *beledija* (općina) (Z5 103); *zeman* (doba) (Z5 116); *hadžija* (važna osoba) (Z5 118); *čaba* (sveto mjesto u Meki, hram) (Z5 119); *turbe* (nadgrobni spomenik) (Z5 119).

3.2.14. Epitaf

Martić je u epizodi o Osman-paši rekao *da je bio vrlo koristan za zemlju bosansku i za to mu: Allah rahmet eilesum* (Bog te blagoslovio) (Z3 73). Potom je citirao jedan epitaf na turskom jeziku i preveo ga na hrvatski jezik:

Ne kendi eil ledi rahat
Ne halka virdi huzur
Jikilmiš giti dži handan.
Dajausur cheli kubur.

Niti je sam mirovao,
Niti narodu mira dao,
Srušio se i otišao s ovoga svijeta.
Drž'te se tamo pokojni.

3.3. *Rusizmi*

Slavenskom sloju pripadaju i posuđenice iz ruskog jezika. Ipak, rusizmi nisu imali odjeka u Martićevim *Zapamćenjima*. Zabilježena su tek dva leksema: *rabota* (posao) (Z2 21); *račvast* (*prid.* dvokrak) (Z3 50); te poruka koju je uputio prilikom pokopa general konzula Atanackovića: *Vječnaja mu pamjat!* (Neka mu je vječno sjećanje!) (Z2 37).

3.4. Posuđenice iz romanskih jezika

U Martićevu se djelu pojavljuju i posuđenice iz romanskih jezika, francuskoga i talijanskoga jezika.

3.4.1. *Galicizmi*

„Francuske posuđenice u hrvatskom pripadaju sferi kulturnog posuđivanja i najčešće su izraz potrebe za riječima koje izražavaju nove ideje, nove stvari i pojmove iz sredine jezika davatelja. Utjecaj francuskoga jezika na hrvatski počinje snažno u 18. stoljeću, a sve je izraženije u 19. stoljeću preko književnosti, ali i formiranjem Ilirskih provincija.“ (Sočanac i ostali, 2003: 154) To se odrazilo i u Martićevu leksiku. Elipsa je čest oblik kod posuđivanja, posebice iz francuskog jezika. To se uočava naprimjer u riječi *šampanjac* (fr. *champagne*), skraćenoj od *Vin de Champagne* (Z3 50).

Najviše riječi iz francuskoga jezika povezano je s vojnom terminologijom, a osim njih navode se i ostale posuđenice kao odraz društveno-kulturnog sloja.

3.4.1.1. *Vojna terminologija*

garnizon (posada) (Z1 13); *avantgarda* (avangarda, prvi borbeni red neke vojske) (Z2 16); *oficir* (časnik) (Z2 27); *kasarna* (vojarna) (Z2 30, Z3 56); *bataljun* (vojnička jedinica) (Z2 37, Z3 57); *žandarmerijski* (*prid.* od *gendarmérie* policija) (Z3 51); *desertirac* (dezertar, bjegunac iz vojske) (Z3 54); *marš* (koračnica, hod) (Z3 75); *kordon* (vojna granica) (Z4 86); *trupa* (veća vojna jedinica) (Z5 95); *kvartir* (vojnički logor) (Z5 102); *žandar* (policajac) (Z5 108); *bajoneta* (bajuneta, bodež) (Z5 110).

3.4.1.2. Ostalo

galantno (otmjeno ponašanje) (Z1 7); *pionir* (vojnik) (Z1 10, Z3 50); *kurir* (vjesnik) (Z1 12); *šarlatan* (brbljavac) (Z2 22); *avertirati* (gl. od avertisman opomena) (Z2 25); *eskorta* (počasna pratnja) (Z2 30); *guverner* (upravitelj) Z2 40, *civiliziran* (prid. od *civilisation* društvena usklađenost) (Z3 47); *šampanjac* (pjenušac) (Z3 50); *afeta* (nezgodan slučaj) (Z3 68); *apel* (molba) (Z3 68); *kvoartir* (stan) (Z3 78); *biljet* (ulaznica) (Z4 80); *parada* (svečana povorka) (Z4 83); *kurazno* (prid. od *courage* hrabro) (Z4 84); *garantirati* (gl. jamčiti) (Z5 110); *cerce* (krug ljudi vezani istim zanimanjima) (Z5 115).

3.4.2. Talijanizmi

U 19. stoljeću „talijanske posuđenice ulaze u jezike koji su se govorili na području nekadašnje Habsburške Monarhije posredstvom Beča, pri čemu su vidljivi tragovi njemačkog posredništva“ (Sočanac i ostali, 2003: 144). To se svakako očituje i u Martićevim *Zapamćenjima*. Talijanizmi koje pronalazimo u Martićevim *Zapamćenjima* vezani su uz glazbu, vojsku, novac te uz društvene i civilizacijske elemente.

partite (glaz. podijeljen na glasove) (Z1 5); *flota* (brodovlje) (Z1 9); *kaštigovanje* (kažnjavanje) (Z1 12); *kaput* (odjeća) (Z2 17); *forinta* (novčana jedinica) (Z2 20); *stampati* (gl. tiskati) (Z2 30, Z3 76); *punta* (bod) (Z2 32); *bandera* (zastava) (Z2 34); *karuca* (kočija) (Z2 34, Z3 66); *špion* (špijun, uhoda) (Z3 54, 60); *kaštiga* (kazna) (Z3 55); *soldat* (vojnik) (Z3 57, Z5 100); *arija* (melodija) (Z3 75); *klarinet* (puhači instrument) (Z3 75); *baril* (mjera za tekućinu) (Z5 79); *kavalerija* (konjanici) (Z5 99).

Dove e quell' frate? (Gdje je taj fratar?) (Z2 30); *Vi chiama eccellenza subito!* (Odmah vas zove ekscelencija!) (Z2 30); *Lasciate ogni speranza* (Napusti svaku nadu) (Z2 35); *Capetano di porto* (Lučki kapetan) (Z2 38).

3.5. Posuđenice iz njemačkoga i mađarskog jezika

Uloga Austro-Ugarske Monarhije na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine pridonijela je velikom unosu posebno njemačkih, manje mađarskih riječi, stoga nije slučajno da se u Martićevu leksičkom fondu mogu pronaći germanizmi i hungarizmi. Ipak, začuđuje činjenica da ih u Martićevim *Zapamćenjima* ne pronalazimo u onoj mjeri kao što je slučaj internacionalizama i turcizama. Budući da su austro-ugarske vlasti boravile u Bosni, a Martić je bio i politički angažiran te je imao kontakta i s austrijskim vlastima, njegov leksik, bez obzira na malobrojnost tih posuđenica, nije mogao biti lišen ni germanizama, ali ni hungarizama.

3.5.1. Germanizmi

Najveći sloj germanizama dolazi upravo iz vojne terminologije. Ipak, svega desetak posuđenica iz njemačkoga jezika možemo pronaći u Martićevu leksičkom fondu *Zapamćenja*.

krajcar (sitan novac) (Z1 18, Z4 86); *puška* (oružje) (Z1 20); *kadet* (učenik vojne akademije) (Z1 26); *regiment* (pukovnika) (Z1 26); *Bericht* (izvješće) (Z1 35); *barun, baron* (plemić) (Z3 56, Z5 111); *Halt, verda!* (Stani!) (Z3 57); *friško* (*prid.* od *frisch* svježe) (Z3 60); *štil* (drška za pisanje) (Z3 75); *oberlajtnant* (natporučnik) (Z5 96); *granata* (topovski metak) (Z5 97); *buntovnik* (pobunjenik) (Z5 107); *Kein Pardon!* (Bez oprostjenja) (Z5 107); *sekser* (novac) (Z5 112).

3.5.2. Hungarizmi

Hungarizmi nisu imali odjeka u Martićevu leksičkom fondu, kao ni općenito u hrvatskom jeziku, za razliku od drugih posuđenica. Zabilježeno je tek šest leksema i, iako su hrvatski i mađarski jezik bili u višestoljetnom društvenom i političkom bliskom kontaktu, hungarizmi nisu ostavili dubok trag ni svoju frekventnost kao drugi jezici. „Moramo se prisjetiti da je jezik intelektualaca u Hrvatskoj i Mađarskoj dugo vremena bio latinski (pa tako i jezik njihovoga međusobnog općenja). Osim toga su mađarski i hrvatski veoma različiti jezici po svojem podrijetlu i prirodi.” (Durrigl, 1987: 99). Primjeri su hungarizama:

varoš (manji grad) (Z1 3); *hajduk* (pripadnik plaćeničke vojske) (Z1 8); *šantavac* (šepavac) (Z2 19); *pašuš* (putovnica) (Z2 26); *negve* (okovi) (Z3 69); *husari* (konjanik) (Z5 97).

3.6. Anglizmi

Anglizmi u 19. stoljeću nisu ulazili u hrvatski jezik kao što je to slučaj danas. Tek tri leksema potječu iz engleskog jezika u epizodi *protestantske propagande preko nekog Mađžara Taborija – tu se neke knjige prodavale, a napokon stigne i jedna Engleskinja po imenu miss Irby* (Z3 76).

revolver (oružje) (Z3 64); *miss* (gospođica) (Z3 74); *diner* (večera) (Z5 116).

4. Frazemi

Martićevo pripovijedanje u koje unosi frazeološke izričaje čini *Zapamćenja* zanimljivim da se čitatelj unese u autorove osjećaje i prilike koje je sam doživio. „Po frazeologiji u velikoj mjeri možemo odrediti stil nekog pisca” (Kolenić, 2007: 322), a po tome su *Zapamćenja* funkcionalni razgovorni stil.

U ovom ćemo radu govoriti o frazeologiji u najširem smislu riječi, a frazeme ćemo označiti kosim slovima. Martić će tako reći u epizodi o Mehmed-paši Kukavici da je ubijao poglavice odmetnika ili *im davali čašu Sokratovu da popiju* (Z1 3); da nekoga treba urazumiti ili uljuditi kaže: *Terbije da učiniš* (Z1 9).

Nastojanje Omer-paše da skrbi o Kavazbaši iskazano je ovim riječima: *pod mojom si paskom* (Z2 19). U opisu jedne bijesne žene navodi: *oči joj sijevaju* (Z2 24); posjet Fazli-paše i Ivana Frane Jukića banu Jelačiću završio je burno uz puno galame, vike: *no Zagrebčani učiniše Fazli paši mačju deraču* (Z2 25); kad se Omer-paša spremao optužiti i uhvatiti Ivana Franu Jukića, Martić piše: *da uhvati mačka za rep* (Z2 32); o odmjeravanju snage Martić i dalje piše o Omer-paši u sukobu s austrijskim konzulatom: *došao mi je dati ruke: victus praebeo manus* (Z2 34). Martić general konzula Atanackovića opisuje kao ljutoga čovjeka: *i onda ljut kao vrag, odmah grmovito piši na ministarstvo*, ishitreno i bijesno piše (Z2 35).

Revolucionara Vasu Pelagića opisuje kao čovjeka koji drsko, osorno odgovara kao *Vlah s kôca* (Z3 45); smijeh opisuje: *A Omer puče od smijeha* (Z3 50); novi događaj u kojem se Martić našao naziva: *friška stvar* (Z3 60). Uvreda opisuje: *Vi ste meni jučer izgovorili teške riječi, koje sam ja proždrio, ali ih ne mogu skuhati* (Z3 62); opravdanje i uvjeravanje kroz kletvu za neučinjeno opisuje u govoru Sunulaha efendije Sokolovića: *da Bog da, ja djecu svoju pečenu jeo, ako jesam* (Z3 62); u smislu nepoštenja ili pak klevete upotrebljava frazu *Crni mu obraz bio* (Z3 65).

U četvrtom poglavlju, kada se želi izbjeći neko zlo, skloniti se, upotrebljava izraz *Kini se odavde!* (Z4 80); za veliko zlo ili smrtnu opasnost od Hadži Loje koristi: *Dero mu vuk mater* (Z4 93).

U petom poglavlju Martić spremnost na pogibiju opisuje ovako: *Mi smo smrtni pašoš uzeli, moramo ići* (Z5 96); smrtnu pogibiju u borbi Filipovićeve vojske i Bošnjaka navodi riječima: *živo se pobiju* (Z5 99); za pucanje u neku kuću i njezino sravnjivanje sa zemljom navodi: *a soldati vatru dadnu kući, gdje se u tini čas što je unutra bilo u pepeo obrati* (Z5 100-101) ili: *soldati i tu kuću legnu u pepeo* (Z5 101). Bijesno vikanjem nekoga pozvati na red: *i prospe vatru na njih* (Z5 106); povećana smrtnost: *Ovi mladi momci mriju ko mušice* (Z5 106); vješanje Hadži Sulejmana Jamakovića opisuje: *bude onda dignut nebu pod oblake* (Z5 108); u diplomatskom razgovoru sa starcem Pantelijom mudrost i strpljenje objašnjava: *a ja zubima grizem i pljuvačku žderem* (Z5 113); Martić opominje svoje ljude da se za večerom ponašaju uljudno, mudro, s mnogo obzira i takta: *da se ne bi što prevalilo ili prolilo, i da se drže u bijelim rukavicama* (Z5 116); na samome kraju *Zapamćenja* navodi: *Na koncu konca* (Z5 119).

5. Stil

Martić se koristio i pripovjednim stilom⁷: *To mi je pričao jedan Arnaut, koji je to zapamtio* (Z1 4); *Sretnem Sunulah efendiju Sokolovića; priča on* (Z3 62); *Ne spominjući se, da li je Šestić po mom kazivanju potpuno napisao aferu, koju sam imao s Osman pašom, evo ja ponavljam to.* (Z3 59); *Vrijedno je i da ovo spomenem* (Z3 74) itd.

Zapamćenja su se okarakterizirala kao memoari, odnosno diskurzivni oblici, ali nije u pitanju Martićeva biografija ili pak dnevnik.⁸ *Zapamćenja* su subjektivan prikaz Martićevih osobnih interesa i nazora, što je osnovna odlika tih memoara, ali i drugih diskurzivnih oblika poput putopisa ili eseja. Tako je Martić „krajeve i ljude opisao prema vlastitom doživljaju, obojio vlastitim emocijama, prožimajući izrazito osobnim notama” (Lukenda, 2001: 179). Frazemi kojima se služio također su odlika funkcionalnoga razgovornoga stila, kao i poslovice i izreke: *Što se magarac više diže, to u blato dublje pada* (Z3 45); *O Turčine za nevolju kume, a ti Vlaše silom prijatelju* (Z4 90); *Nota bene!* (Z2 26, Z4 86); *Deus tibi sit exillator.* (Z2 30); *Tempora mutantur.* (Z3 53); *Victus praebeo manus* (Z2 34); *Dove e quell’ frate?* (Z2 30); *Vi chiama eccellenza subito!* (Z2 30); *Lasciate ogni speranza* (Z2 35); *Capetano di porto* (Z2 38); *Vječnaja mu pomjat!* (Z2 37).

Nije neobično da Martić i u proznom djelu rabi rimu: *Gospodaru, ja tvoj, konj tvoj* (Z1 11); *Ili puška pucaj, ili čekić kucaj* (Z2 21); *Ajte amo, nek te nema tamo* (Z3 69); *Ili iz neba, ili iz zemlje* (Z4 92); *Zeman bio pa nas rastavio, zeman došo pa nas sastavio* (Z5 116).

Na jednome mjestu koristi i moto rimskog pjesnika Horacija te piše pjesmu žalosnicu, odnosno epitaf general konzulu Atanackoviću: „Ergo Deme-
trium perpetuus sopor urget / Cui pudor et justitiae soror incorrupta fides /
Undaque veritas, quando unquam inveniat parem.” (Z2 38)

⁷ „Primjera za ovaj stil iz kultura tzv. oralnoga tipa (kultura usmenosti ili usmena kultura) u Martićevim je *Zapamćenjima* veoma mnogo, i – u pravilu – to su oni šavovi u narativnom tijeku koji mijenjaju pripovjednu perspektivu a s njome kadšto i samu temu.” (Brešić 1996: 135)

⁸ „U njima je Martić sumarno prikazao bosanske vezire, njihovo vladanje, razvoj bosanskih prilika u vezi s razvojem događaja u Turskoj i u susjednoj Austriji. Ima tu i tamo epizoda za pojedina lica i karakterističnih crta za život i rad fra Grgin u tim burnim danima bosanske prošlosti.” (Knezović 1931: 88)

6. Zaključak

Martić je kao središnja ličnost bosanskohercegovačkoga vjerskog, kulturnog i političkog djelokruga 19. stoljeća uživao poseban ugled. Njegova je riječ nešto značila u političkim previranjima u kojima nije bilo zgodno živjeti. Kao književnik, ostvario se već prije *Zapamćenja*. Martićeva su *Zapamćenja* reminiscencija društvenih i političkih događaja koje opisuje profesoru dubrovačke Gimnazije Janku Kohariću u kolovozu 1901. Djelo je objavio Gjuro Trpinac 1906. godine u pet poglavlja. „Provedena analiza pokazuje da je jezik fra Grge Martić izrazito slojevit, maksimalno zasićen zastarjelim, regionalnim, stranim leksemima. Zato je on vrlo zanimljiv jezikoslovcima.” (Pranjeković, 2000: 195) Vremenska i prostorna raslojenost leksika rezultirale su uporabom arhaičnih riječi i regionalizama specifičnih samo za prostor Bosne i Hercegovine, a većinom uz ijekavski govor. Taj je domaći leksik prvi obrađen u radu ispred posuđenica koje dolaze iz klasičnih jezika, latinskoga i grčkog, turcizama, rusizama, galicizama, talijanizama, germanizama, hugarizama i anglizama. Te su posuđenice obrađene uz svoja značenjska polja. Posuđenice iz klasičnih jezika i turcizmi jako su frekventni u Martićevu leksičkom fondu, tako da su se mogla iskristalizirati ova značenjska polja: nazivi za vjerske redove, službe i zvanja, plemićke titule i staleži, vojna terminologija, dokumenti i administracija, obrazovanje i kultura, novac, medicinska terminologija, zanimanja, ustanci i pobunjenici, odjeća, poslovice i pjesme i ostali nazivi za brojne druge društvene slojeve. Kod turcizama pronalaze se još nazivi za: oružje, kazne, nasilje i epitaf. Ostale su posuđenice, osim galicizama, u kojima se pronalazi vojna terminologija i ostale riječi iz općega života, podijeljene bez značenjskih polja. Pozornost se posvetila i frazeologiji, preko koje se i određuje stil Martićevih *Zapamćenja*. To je funkcionalni razgovorni stil. *Zapamćenja* su se ostvarila i u narativnome izlaganju u neutralnom tonu, odnosno stilski neobilježenom tonu. Može se zaključiti da su *Zapamćenja*, osim subjektivnoga izlaganja i reminiscencije povijesnih zbivanja, izazov za jezikoslovce i jezičnu analizu. Leksik Martićevih *Zapamćenja* u ovom je radu opisan na različitim jezičnopovijesnim razinama (etimološkoj, stilističkoj, frazeološkoj, onomastičkoj) prateći tako povijest, pravo, kulturologiju, zemljopis i druge grane znanosti. Martićeva *Zapamćenja* otvorena su i za druga jezična istraživanja.

Izvori:

1. Martić, fra Grgo, 2015. *Zapamćenja*. Čitluk – Posušje: Matica hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čitluku i Posušju.

Literatura

1. Frančić, Anđela, Lana, Hudaček, Milica, Mihaljević, 2006. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
2. Baković, Matijas, i Mario Grčević, 2018. Jezik prvih brojeva Bosansko-hercegovačkih novina iz 1878. godine. *Kroatologija* 9, br. 1-2, str. 5-25.
3. Brešić, Vinko, 1996. Zapamćenja fra Grge Martića – pokušaj žanrovskog određenja. U: *Zbornik radova znanstvenoga skupa Fra Grgo Martić i njegovo doba*. Zagreb: Zavičajni klub Posušje – Zagreb, Alfa, str. 131-142.
4. Brozović, Dalibor. 1972. Uloga bosanskohercegovačkih franjevacu u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge Martića. *Jezik* 20, br. 2, str. 37-51.
5. Durrigl, Marija-Ana, 1987. Hungarizmi u hrvatskom književnom jeziku. *Jezik* 35, 4, str. 97-100.
6. Filipović, Rudolf, 1986. *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: JAZU, Školska knjiga.
7. Galić, Marijana, 2020. *Leksik srednjovjekovnih bosanskih i humskih administrativnih tekstova*. Doktorska disertacija. Mostar: Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru.
8. Kolenić, Ljiljana, 2007. Frazeologija u hrvatskim jezikoslovnim člancima. *Hum* 2, str. 320-344.
9. Knezović, Oton, 1931. *Fra Grgo Martić*. Sarajevo: Hrvatska tiskara.
10. Kuna, Herta, 1983. *Jezik „Bosanskog prijatelja“*. Sarajevo: Svjetlost.
11. Lelija Sočanac i ostali, 2003. Adaptacija modela šest europskih jezika u hrvatskom na semantičkoj razini. *Filologija* 41, str. 119-184.
12. Lukenda, Marko, 2001. Leksik i sintaksa putopisâ Ivana Frane Jukića (1818.-1857.). *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 27, br. 1, str. 177-189.
13. Martić, fra Grgo, 2015. *Zapamćenja*. Čitluk – Posušje: Matica hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čitluku i Posušju.

14. Milaković, Josip, 1906. *Fra Grgo Martić*. Sarajevo: Hrvatsko društvo Napredak.
15. Petrović, Bernardina, 2005. *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
16. Pranjković, Ivo, 2000. *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*. Zagreb: Matrica hrvatska.

Rječnici:

1. Akademijin Rječnik, 1880. – 1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 1-97. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
2. Anić, Vladimir, 2004. *Veliki rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi Liber.
3. Antica Menac, Željka Fink Arsovski, Radomir Venturin, 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
4. Gluhak, Alemko, 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
5. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2002. Zagreb: Novi Liber.
6. Ladan, Tomislav, 2009. *Život riječi*. Zagreb: Novela Media.
7. Mažuranić, Vladimir, 1975. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. Zagreb: Pretisak, Informator.
8. Matasović, Ranko, Tijmen Pronk, Dubravka Ivšić, Dunja Brozović Rončević, 2016: *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, 1. svezak A – Nj. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
9. Skok, Petar, 1971-1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
10. Šetka, Jeronim, 1940. *Hrvatski kršćanski termini grčkoga porijekla*. Šibenik.
11. Šetka, Jeronim, 1976. *Hrvatska kršćanska terminologija*. Split: Reprint.
12. Šime, Anić, Nikola, Klaić, Želimir, Domović, 2001. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: SANI-PLUS.
13. Škaljić, Abdulah, 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

DSc Marijana Galić

Lexical Features of Martić's *Zapamćenja* (Memories)

Summary

The paper examines lexical features of *Zapamćenja* by Friar Grga Martić. *Zapamćenja* is the result of Martić's private testimonies to the Dubrovnik grammar school teacher Janko Koharić in August 1901. In these memoirs, a distinctive lexis of an already celebrated author is present, which naturally includes loanwords. The circumstances he lived in and that surrounded him resulted in the creation of an entire glossary of foreign words. Thus, in addition to the national lexis, Latinisms and Graecisms, Turkisms, Russianisms, Romanicisms, Germanicisms, Hungarisms, and Anglicisms are analysed. Attention is also paid to idioms characteristic of the functional conversational style.

Keywords: national lexis; loanwords (Latinisms, Graecisms, Turkisms, Russianisms, Gallicanisms, Italianisms, Germanisms, Hungarisms, Anglicisms); idioms.

Dr. sc. Marijana Galić
Ivana Frane Jukića 9
88240 Posušje, BiH
marijana.galic0312@gmail.com

